

Rousseau și polonezii, sau despre cum este posibilă libertatea în Est

Filozofii scriu uneori la comandă. În timpurile noastre, această constatare nu arată prea bine. Mai întâi, pentru că avem experiența unor decenii de totalitarism, când autorii scriau la „indicațiile” unui Partid care trasa „linia” ideologică. Dar și pentru că este ceva în natura cercetării filozofice care o face greu de imaginat ori de acceptat sub forma unui text produs la ordin. Creația spiritului ar trebui să fie efectul libertății absolute a gânditorului.

Cu toate acestea, filozofia a fost adesea scrisă la comandă. Uneori la îndemnul sau la cererea unor prieteni. „M-ai întreb, Lucillus, de ce, dacă lumea este guvernată de Providență, totuși oamenii buni suferă de multe nenorociri” – scrie Seneca în deschiderea tratatului *De Providentia*. Alteori cererea este mai categorică. În primele rânduri ale *Republicii* lui Platon citim că Socrate tocmai are de gând să se întoarcă de la Pireu la Atena când un tânăr sclav îi transmite: „Polemarchos îți ordonă să rămâi!”. Xenofon îl imaginează pe Hiero cerându-i înțeleptului Simonides să îi explice „anumite lucruri” despre viața de tiran. O cerere greu de refuzat, având în vedere că Hiero chiar asta este, un despot.

Filozofii moderni nu fac excepție. În secolele XVII-XVIII mulți dintre aceștia scriu în slujba ori sub protecția unui patron.

Grotius își începe cariera teoretică în 1604 cu o justificare a capturării unui vas portughez scrisă la comanda puternicei Companii olandeze a Indiilor de Vest (*Verenigde Oostindische Compagnie*, VOC). În secolul 18 academiile anunță concursuri de eseuri pe teme de interes public. Două dintre cele mai cunoscute scrieri ale lui Rousseau, *Discursul despre arte și științe*, precum și *Discursul despre originea și fundamentele inegalității*, sunt compuse pentru a fi înscrise în două asemenea competiții organizate de Academia din Dijon. Împărăteasa Caterina cea Mare a Rusiei a comandat scrieri din partea unor condeie ilustre ale Iluminismului. Lui Diderot, împărăteasa i-a cumpărat biblioteca personală, cu extraordinara sumă de 50.000 de livre, pentru a-l câștiga de partea sa. „Măreață prințesă, mă prosternez la picioarele tale!” – exclamă Diderot, copleșit de recunoștință. Voltaire scrie și el în solda Caterinei. În secolul al XIX-lea, unul dintre textele care a zguduit lumea politică a fost comandat de către o minusculă grupare politică de radicali numită Liga Comuniștilor. La 26 Ianuarie 1848 ei îi trimit o scrisoare unui anume Karl Marx, care se refugiase pe atunci la Bruxelles, cerându-i ultimativ să termine ceea ce a rămas în istorie ca *Manifestul Partidului Comunist*.

Considerațiile asupra guvernării din Polonia au fost, la rândul lor, scrise la cerere. Cel care i-a solicitat acest proiect lui Rousseau este contele Michał Wielhorski (1730-1794). Acesta ajunge la Paris la finele lui Ianuarie 1770. Era un personaj cu o considerabilă experiență diplomatică, negociind, printre altele, cu Caterina cea Mare la Moscova susținerea cererilor Confederației din Radom (o alianță de nobili polonezi care urmărea confirmarea privilegiilor tradiționale). Misiunea de la Paris era în beneficiul unei alianțe ulterioare (Confederația din Bar). Instrucțiunile pe care Wielhorski le primise stipulau, în latină, că acesta trebuie să ceară asistența Franței în apărarea *Sacrae Romanae Ecclesiae immunitatis, legum, libertatum, privilegiorum et independentiae*¹.

Nu este clar cum anume Wielhorski a intrat în contact cu Rousseau. Acesta s-a întors la Paris pe 24 Iunie 1770. Desigur, există posibilitatea ca cei doi să se fi cunoscut prin intermediul cunoștințelor comune din saloanele sau cafelele pariziene. Rousseau frecventa Café de la Régence, unde se adunau luminile vremii, inclusiv Diderot și d'Alembert. Dar nu este exclus ca Rousseau să fi fost încurajat să vină în întâmpinarea cererii lui Wielhorski chiar de către oficialii ministerului de Externe francez, poate chiar la inițiativa ministrului de atunci, ducele de Choiseul, interesat de legitimarea unei posibile intervenții franceze în problema poloneză.

În secolul al XVIII-lea, Polonia intrase într-o fază de declin terminal, care se va încheia în 1795, odată cu a treia și ultima partiție a teritoriului Republicii Celor Două Națiuni. Principalii actori externi ai aceste drame istorice au fost Rusia, Prusia și Austria. Însă criza era, în cea mai mare măsură, una internă. Aranjamentele constituționale din secolele XVI-XVII generaseră o criză profundă. În epicentrul acesteia era faimosul *liberum veto*, dreptul oricărui deputat din Seim de a bloca lucrările întregii adunări și de a anula legile adoptate în acea sesiune. Polonia apare observatorilor timpului drept un amestec ciudat: pe de-o parte, este admirată pentru libertatea garantată de constituția sa, iar pe de altă parte, criticată pentru anarhia produsă de interesele divergente ale membrilor faimoasei *Szlachta*, clasa care includea toți nobilii polonezi, indiferent de averea și de funcția lor. Aceștia erau considerați, legal vorbind, egali. Principul „Libertății de Aur” cerea ca Regele – ales direct prin votul tuturor nobililor – să domnească, dar să nu guverneze. Polonia era, de fapt, o confederație complexă, de potențați locali.

Apogeul acestei ordini tradiționale este în secolul al XVI-lea, o perioadă cunoscută drept „Epoca de Aur” (*Złoty Wiek*). După Uniunea din Lublin (1569) s-a format un stat cunoscut sub diferite nume, dar pe care îl vom numi acum fie Republica celor

Două Națiuni, fie, așa cum era el cunoscut de contemporanii săi, Polonia. În realitate era vorba de un stat compozit, format din posesiunile reunite ale Coroanelor Poloniei și Lituaniei. Granițele se întindeau de pe țărmul Mării Baltice până în Moldova. Curtea monarhilor polonezi era un magnet pentru savanții și pentru artiștii Renașterii. Porturile Danzig și Riga, controlate de monarhii al căror sediu era, inițial, la Cracovia, deveniseră puncte de tranzit importante în comerțul european. *Szlachta* promovează o ideologie numită „sarmatism”, care afirmă că polonezii se trag din vechii sarmați și moștenesc tradițiile lor politice și militare. Și un fapt aproape unic în Europa, Polonia devine un stat în care este recunoscut principiul toleranței religioase.

În 1683 puterea otomană este definitiv înfrântă la porțile Vienei de armatele conduse de regele polonez Ian III Sobieski (1629-1696) care devine astfel „apărătorul credinței” (*defensor fidei*). Însă în spatele fațadei splendide, fisurile se lărgeau. După moartea lui Sobieski, *Szlachta*, după ce primește o mită substanțială, îl alege pe Electorul Saxoniei drept rege al Poloniei. Este momentul în care dinastia Wettin ocupă tronul polonez și face ca Polonia să intre într-o uniune dinastică cu Saxonia protestantă (luterană). Puterile vecine încep să își facă un obicei să intervină în Polonia, iar nobilii polonezi, apărându-și interesele private, devin clienții uneia sau alteia dintre acestea.

Franța este implicată în evenimentele din Polonia încă din 1573, când Henri, care va fi ultimul rege francez al casei de Valois, ajunge pe tronul Poloniei. Alegerea sa este dictată de interesele alianței dintre Franța și Imperiul Otoman împotriva casei de Habsburg. Domnia lui Henri III va fi scurtă. El se întoarce în Franța în 1574, iar tronul este declarat vacant de Seim. Domnia sa este importantă din cel puțin două motive. Curtea sa de la castelul Wawel contribuie la răspândirea culturii franceze în Polonia. Însă mai important, pentru istorie, este documentul

pe care Henri este obligat să îl semneze la urcarea sa pe tron. Este vorba despre „Articolele henriciene” (*Articuli Henriciani*, în latină), care au devenit, de fapt, Constituția Poloniei până la aceea din 3 Mai 1791. Era consfințit principiul monarhiei electivă, iar copiii monarhului erau excluși de la tron. Taxele trebuiau aprobate de Seim, iar regele trebuia asistat de un consiliu de nobili. Dacă regele întreprinde orice împotriva legilor sau privilegiilor tradiționale, nobilii erau, formal, dezlegați de orice obligație de a-l asculta.

În secolul 18, Franța își asumă o politică externă activă, uneori motivată de apărarea religiei catolice. De aceea ea ajunge să ia partea unora dintre „confederațiile” în care se grupează nobilii polonezi. În timpul Războiului Succesiunii Poloneze (1733-1735) trupele franceze se înfruntă pentru prima dată cu cele rusești în asediul orașului Danzig. Stanisław I (Leszczyński), regele Poloniei, se refugiază în Franța, unde devine, pe durata vieții sale Duce de Lorena (un teritoriu disputat între împărații habsburgi și regii francezi) și unde întreține o curte activă în plan cultural. Printre corespondenții regelui Poloniei se numără și Rousseau; cei doi schimbă opinii despre teoriile din *Discursul despre Arte și Științe* (1750), iar Rousseau afirmă, în *Confesiuni*, că i-a citit, în 1760, regelui pagini din manuscrisul romanului său *Julie*. Legăturile dintre Coroanele franceză și poloneză erau strânse datorită căsătoriei, la 4 Septembrie 1725, a Mariei Leszczyńska (fiica lui Stanisław Leszczyński) cu regele Ludovic al XV-lea.

Diplomatic vorbind, misiunea contelui Wielhorski a fost un eșec. Franța nu a sprijinit decisiv partida Confederației din Bar. Însă pentru istoria intelectuală a Iluminismului ea este, totuși, semnificativă. Contele Wielhorski a cerut proiecte de reformare a regimului polonez din partea a doi dintre filozofii de seamă din Paris. Primul a fost Gabriel Bonnot de Mably (1709-1795). Abatele Mably a terminat, în August 1770, un prim manuscris (*Observations sur la réforme des loix de Pologne*). Cel de-al doilea

autor care s-a pus în slujba cauzei poloneze a fost Rousseau. *Considerațiile* sale au fost scrise între Octombrie 1770 și Aprilie 1771. Judecând după evidențele documentare, Rousseau a avut acces, prin Wielhorski, la eseul lui Mably (un autor față de care avea mari rezerve, suspectându-l că i-a plagiat o lucrare).

Nu a fost nici prima și nici ultima dată când polonezii solicitau învățaților europeni să se pună în slujba țării lor. Abatele Baudeau a publicat, în 1770, un proiect inspirat de teoriile fiziocraților (*Avis économiques aux citoyens éclairés de la République de Pologne, sur la manière de percevoir le revenu public*). În 1774 Dupont de Nemours, unul dintre reprezentanții curentului fiziocratic și asociat al lui Turgot, a fost invitat în Polonia de prințul Adam Czartoryski să reformeze sistemul de educație. În 1777 lui Condillac i s-a cerut de către Comisia Națională de Educație din Polonia să compună un manual de logică².

Nu era nici prima dată când Rousseau încerca să propună un vast proiect de reformă a unui regim. Consecvent cu intuiția sa, formulată încă în primul *Discurs*, el considera că popoarele europene moderne sunt prea corupte de prosperitatea lor și de cultura lor sofisticată. În *Considerații despre guvernarea din Polonia*, spre exemplu, el formulează în repetate rânduri observații critice despre Anglia și despre sistemul ei parlamentar. Adevărata libertate, crede Rousseau, este aceea care înflorește la popoarele ce trăiesc o viață simplă, care amintește de virtuțile Antichității. În 1765, la cererea lui Matteo Buttafoco, un apropiat al lui Pascal Paoli, liderul luptei pentru independență din Corsica, Rousseau compune un *Proiect al unei Constituții pentru Corsica*. Insula este anexată însă de Franța în 1768. Au urmat *Scrisorile de pe munte*, publicate în decembrie 1764 la Amsterdam, în care Rousseau critică autoritățile din Geneva și face elogiul vechilor tradiții democratice ale republicii genezeze.

Proiectul reformării regimului polonez este ultima scriere de teorie politică a lui Rousseau. El va muri în 1778 iar tot ce va